

1.

Skaitytojo, kiek giliau susipažinusio su Miłoszo kūryba, neapleidžia nuostaba – kiek daug parašyta ir kaip nuosekliai išlaikomas nesilpstantis žodžio krūvis. Miłoszas prabyla dar ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, o jo įtaigus balsas nenutyla iki šiol. Beveik neįtikėtina gyvenimo trajektorija – nuo gimtinės prieškario Lietuvoje, daugiakalbio Vilniaus, per Varšuvą, Paryžių, apgaulinga skaidra nutvieksto Grizzly Peak'o – vėl atgal į Krokuvą ir Vilnių, į gimtųjų Šeteinių apylinkes. Nuo *Trijų žiemų* iki *To*, nuo *Paverpto proto* iki *Ulro žemės* – beveik kiekviename puslapyje atspėjami vis nauji pasaulio vardai, beveik kiekvienoje strofoje išsaugoma kažkas, ką būtų negrįžtamai pasiglemžęs laiko srautas. Nerimas dvelkia, žvelgiant į šį kalbos ženklais nusėtą gyvenimo kelią – kokia vidinė įtampa turėjo ginti žmogų nuo knygos prie knygos? koks tai turėjo būti geologinis slėgis, jei šitiek eilučių virto poetiniais deimantais?

Miłoszas yra rašęs, kad jis nežino atsakymų į šiuos klausimus: „Nesuprantu savo gyvenimo (kas supranta savąjį?). Nė savo knygų, ir neapsimesiu suprantas.“ (p. 8)¹ Turbūt vienas paprasčiausių dalykų, kurių iš jo raštų išmokstame – kad gyvenimas nebūtinai juda išrišimo link. O knygos ir eilėraščiai nebūtinai sprendžia klausimus, kuriuos juose tariamės atpažįstą.

Bandant ramiau žvilgsniu apmesti „visą“ Miłoszą (tuo pačiu drovintis dėl tokio paviršutiniško judesio), krinta į akis, kad jo poetinė sąmonė paradoksaliai stabili. Ir nors Miłoszo knygose daug kalbama apie klajones – fizines ir dvasines – sunku būtų jo poetinę sąmonę pavadinti klajokliška. Keičiasi kraštovaizdis, miestai ir kalbos, kuriomis krepiamasi į aplinkinius, bet judėjimas trimatėje erdvėje tik dar labiau sustiprina simbolinio gravitacinio centro svorį ir stabilumo, ramybės ilgesį. Žvilgsnis, kuriuo žvelgiama į pasaulį Isos slėnyje ir nuo San Francisko užutėkio uolų – neabejotinai tas pats.

Prasmingas bendravimas su Miłoszu prasideda tada, kai įstengiame atsikratyti įpročio rikiuoti visus įvykius pagal linijinio laiko logiką ir nebeimame galvon su tokia

¹ Iš lenkų kalbos vertė Almis Grybauskas. Orig.: „Nie rozumiem swojego życia (kto rozumie?). Ani swoich książek, i nie będę udawać, że rozumiem“ (p. 22). Šiame straipsnyje visos lenkiškos citatos imamos iš leidinio Czesław Miłosz, *Ziemia Ulro*, Kraków: Znak, 1994, skliaustuose prie citatos nurodomas puslapis. Citatų vertimai į lietuvių kalbą (visi – A. Grybausko) imami iš leidinio Czesław Miłosz, *Ulro žemė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, skliaustuose prie citatos nurodomas puslapis.

laiko samprata susijusių prielaidų. Šitaip žvelgiant, Miłoszo knygos – tai ne priežasčių ir pasekmių logika aiškintina chronologinė tekstų grandinė (dvasios įtampų ir kūrybos iškrovų virtinė), bet nuolat rusenantis reginčios sąmonės žaizdras, įsidegantis čia kaitresne, čia menkesne liepsna. Iš čia skaitytojo nuostaba: Miłoszo skaitymas primena žiūrėjimą į ugnį – nuolat kintančią ir visą laiką tą pačią. Stebina ne jos „kiekis“ – stebina jos gyvybingumas, nes mums kalbos ženklus siunčianti Miłoszo sąmonė, įžarstyta artėjančio pasaulinio karo nuojautų, taip ir neišblėso iki pat gyvenimo galo. Nors jo knygos labai skirtingos, o stilistinis registras platus, jaučiame gelmėje glūdintį tą patį geismą – atspėti pasaulį, išstarti tikruosius daiktų vardus. Tai ne naiviosios sąmonės poreikis „išsakyti“, „išsilieti“ ar „išsivaduoti“ – Miłoszo kūrybos tvarumas kyla iš pasaulio, kurį ji regi. Šia prasme jis – vienas objektyviausių mūsų laikų poetų.

Žinoma, Miłoszo poetinė sąmonė taip pat kito, bet tai buvo vertikaliojo plano pokyčiai. Žvilgsnis ir klausas, kuriais buvo bandoma aprėpti šiandieną, aplinkinių veidus, medžių šlamesį ar žudomojo šauksmą – šis žvilgsnis virš kalbančiojo „aš“ ir pasaulio kartais tematė tuštumą, kitąkart įžvelgė dangaus skliaute piktojo demiurgo grimasas, o dar vėliau – Dievo šviesos žmogiškuosius bruožus. Tai labai skirtingi dangūs.

Grįžtant prie Miłoszo kūrybos visumos būtų galima tarti, kad skaitytojui, pasiryžusiam suprasti jo raštus, tenka spręsti nelengvą uždavinį – kaip minėtasis poetinės sąmonės tęstinumas, jos giluminė vienybė gali derintis su radikaliai kintančiu Dievo dalyvavimo šiame pasaulyje vertinimu? Ne juokas – juk atstumas tarp pasaulį atperkančio krikščionių Jėzaus ir manichėjų „laikrodininko“ yra begalinis. Knyga, kurioje pats Miłoszas svarsto šį klausimą – tai *Ulro žemė*.

Reginčiosios sąmonės intensyvumas Miłoszo kūryboje beveik nekinta: ankstyvoji Miłoszo kūryba nėra autentiškesnė už vėlesniąją, o vėlyvoji nėra išmintingesnė už ankstyvąją, tačiau jas supanti pasaulio gelmė keičiasi labai esmingai. *Ulro žemėje* rašytojas bando sau ir skaitytojams paaiškinti tų pokyčių pobūdį, pateikia savo dvasinę biografiją. Todėl šią knygą galima laikyti svarbiausiu Miłoszo poetikos traktatu.

2.

Būtų naivu imtis aiškinti *Ulro žemės* esmę. Ji sutampa su pačiu traktatu, su visa jo apimtimi, tad bandymai skirti jame išsakomus dalykus į tariamą esmės branduolį ir jį

gaubiantį „ne tokių esmingų“ svarstymų luobą išduotų arba kalbančiojo naivumą, arba pasipūtimą. Tačiau nevaisinga būtų ir nuolanki tyła, kurioje sustingusi skaitytojo sąmonė tik reprodukuotų Miłoszo sakinius, nedrįsdama jų papildyti savo ženklais. Gyvename komentarais. Tai ne ironija – dvasinėje erdvėje tarp skaitančiojo ir teksto telpa labai didelė žmogaus gyvenimo prasmės dalis, ir nemalonu, kai viena kuri pusė šią tiesą pamiršta. Anot S. Averincevo, pati filologijos esmė – tai išmintingas skaitančiojo nuolankumas, nesugriaunamas tikėjimas skaitomų tekstų prasmingumu. „Tarnaujant jiems, negaila atiduoti viso gyvenimo.“²

Ulro žemė leidžia skaitytojui ne tik mąstyti apie Miłoszo dvasinę įpėdinystę, bet ir pratęsti tekstą iki savęs, atsigręžti į mus supančius žmones, su kuriais mus sieja traktate aprašomi susikalbėjimo ir susvetimėjimo, atlaidumo ir rūstumo, pasitikėjimo ir nusivylimo saitai. Neprotinga aiškinti Miłoszo – pakaks susitelkti ties tais pasaulio ir jį reginčios sąmonės bruožais, kuriuos tariamės atpažįstantys.

3.

Nuo pirmojo iki šeštojo *Ulro žemės* skyrelio driekiasi trys ryškesnės teminių metmenų gijos: a) susikalbėjimo ir nesusikalbėjimo atvejai bei variantai; b) autentiškumo, nuoširdumo, impulsyvumo ir savikontrolės, racionalumo, disciplinos priešprieša; c) esmingo, gilaus, reikšmingo santykis su tuo, kas paviršutiniška, banalu, be svorio. Nors *Ulro žemė* – rimta knyga, šių izotopijų sąskambiai suteikia jai žaismingumo ir lengvumo, leisdami tiesiog gėrėtis teksto kompozicija. Štai nuo pirmojo iki trečiojo skyrelio klausomės pasakojimo apie nesusikalbėjimus erdvėje. Jaunas poetas neturi kam perteikti savo vilčių ir nuogandų – aplink šurmuliuojantis avangardinės literatūros triukšmas užgožia tai, ką jis iš tiesų stengiasi pasakyti: „Taigi toksai fonas bent iš dalies paaiškina mano nebylumo kompleksą: atveriu, rodos, burną, bet nė garso negaliu išstarti“ (8)³. Antrajame skyrelyje pasakotojas grįžta į Ameriką iš subanalėjusio, vien prekyba begyvenančio Paryžiaus, kuriame jis „neturijs ką pasakyti nė vienam prancūzui“, ir užsisklendžia sodo darbų bei savo bibliotekos tyloje (9). Pagaliau trečiajame skyrelyje

² С. С. Аверинцев, „Филология“, in: *Большая советская энциклопедия, Изд. 3-е, Т. 27*; cituojama iš skaitmeninės teksto versijos: http://philologos.narod.ru/texts/aver_philol.htm (2011 5 31).

³ Takie więc jest tło, które tłumaczy przynajmniej częściowo moją obsesję niemoty: że mówię, a żaden dźwięk z moich ust się nie wydobywa. (22)

bandoma nusakyti komunikacinį barjerą, kuris pasakotoją skiria tiek nuo lenkų auditorijos, tiek nuo Vakarų (simbolizuojamų Amerikos ir Prancūzijos) skaitytojų:

Prisipažįstu, manoji kalba tarnavo mano didystei, tapdama siena tarp manęs ir į suvaikėjimą grimznančios civilizacijos, *qui sombre dans l'idiotie*; lygiai kaip mano vakarietiškas arba universalumas ištikimai tarnavo maištaujant prieš lenkiškumą tais laikotarpiais, kai Tauta rašyta didžiąja raide [...] (11) ⁴

Ketvirtajame skyrelyje nesusikalbėjimą erdvėje pakeičia kalbančiuosius skiriančio laiko pradmuo: pasakotojas bando jaunajai kartai nupasakoti savo jaunystės laikų pasaulį, taria vardus ir žodžius, kurie jam atrodo aiškūs ir paprasti, ir staiga pasijunta kalbantis tuštumoje, nes nei jo jaunystė, nei jo pasaulio vardai jiems nebesuprantami, neatpažįstami: „[...] tada prislegia mus nebylostė, – kaip, kokiais žodžiais perteikti tai, kas regėta, išjausta, kas mums stulbinamai konkrečiu?“ (13) ⁵

Paskutinioji *Ulro žemėje* aptariamų nesusikalbėjimų rūšis irgi skleidžiasi laike. Tai asmeninės ir kolektyvinės atminties skausmas, praeities Pandoros skrynia, kurios nesinori atidaryti. Pasakotojas, pabeldęs pirštais į stiklą, skiriantį jį nuo gimtakalbių lenkų ir svetimkalbių vakariečių, dabar palinksta virš savo praeities ir neišlaikęs nusuka veidą:

Todėl, kad skauda atmintį, kad visa ji sučaižyta, apdaužyta, mėlynėmis nusėta, kad bijau praeities, kaip kadaise bijojau puslapio gamtos istorijos vadovėlyje, kuriame pavaizduota priešakinėmis letenomis į kapą įsirėmusi hiena. [...] Labai nesveika melancholiškam ir kartu choleriškam temperamentui pabūti tarp visokiausių istorinių baisenybių, nes po to skaudina ne tik asmeniniai paklydimai, bet ir kolektyvinė gėda slegia. (13-14) ⁶

Tačiau Miłoszas brėžia ir ne mažiau ryškią susikalbėjimo liniją. Ji ima stiprėti nuo penktojo skyrelio, kai prabylama apie Gombrowiczių, su kuriuo užsimezga dviejų

⁴ Dobrze, nie zapieram się, mój polski służył mojej dumie, ponieważ wznosił przegrodę pomiędzy mną i cywilizacją pogrążającą się w zdziecinnienie, *qui sombre dans l'idiotie*, tak samo jak zachodniość czy uniwersalność była wierną służką w moich buntach przeciwko polskości – w tych fazach, kiedy Naród pisano z dużej litery [...] (25)

⁵ [...] gnębi nas nasza niemota – bo jak, jakim słowiem, przekazać rzeczy oglądane, odczute, przeraźliwie dla nas konkretne? (27)

⁶ A dzieje się tak dla tego, że obolała jest moja pamięć, wysmagana, pobita, posiniaczona i że boję się przeszłości jak kiedyś bałem się tej stronicy w podręczniku historii naturalnej, na której była przedstawiona hiena przednimi łapami stojąca na grobie. [...] A niezdrowo dla równie melancholicznego, a i cholerycznego, temperamentu przebywać wśród rozmaitych historycznych straszności, bo później nie tylko czuje się ból prywatnych uchybień, także dopadają nas kolektywne hańby. (27-28)

vienišųjų – „išėivijos tulžim girdomų“ (16) – rašytojų bičiulystė. Pasakotoją į nevilgti varęs nebylumo kompleksas, kurio neįveikdavo nei didelės triukšmo dozės, nei keičiamos gyvenamosios vietos, išnyksta, ir du žmonės džiaugiasi suprantą vienas kitą beveik be žodžių: „Iki karo jo nepažinojau ir neprisėdavau prie Gombrowicziaus stalelio kavinėje, bet jam gyvenant Argentinoje, o man Prancūzijoje nė nesusirašinėjant užsimezgė tarp mūsų kolegiški santykiai ir net polemizuodami pagarbiai atsiliepdavome viens apie kitą.“ (16)⁷

Nesunku suprasti, kad susikalbama ne todėl, kad Gombrowiczius tiesiog simpatiškas pašnekovas. Kaip parodoma tolesniuose traktato skyriuose, bendravimas prasideda tada, kai kalbantieji sutaria dėl pagrindinių pasaulio sąrangos principų. Nebūtina vienas kitam tapšnoti per petį, bet turėtų sutapti pagrindiniai atskaitos taškai: žmogaus samprata (kas jis – Dievo atspindys ar intelektualus gyvūnas?), vertikalusis egzistencijos matmuo (kiek jo apskritai esama), pasaulio raidos kryptis (ar lekiamo į bedugnę, ar vis dėlto susiprotėsime) ir pan. Miłoszo poetiniame pasaulyje ne bendravimas perduoda žinojimą, bet nebylus, iš gilesniosios egzistencinės patirties kylantis žinojimas tampa susikalbėjimo sąlyga.

Panašu, kad šis neverbalinis žinojimo matmuo yra viena svarbiųjų ne tik *Ulro žemės*, bet visos Miłoszo kūrybos temų. Nesant bendro egzistencinio turinio, negalima susikalbėti: jei nesupranti, koks iš tiesų gyvenimas yra, tai jokie žodžiai to nepaaiškins. Šeštajame traktato skyrelyje šis principas iliustruojamas dar vienu graudžiu jaunystės prisiminimu apie poezijos vakarą Vilniaus Bazilijonų vienuolyno Konrado celėje, kai pasakotojas pavadinamas likimo lepūnėliu: „Du ‘pažįstantys gyvenimą’ suaugusieji susidomėję žiūri į gabų šuniūkštį, be to dar – dailų berniuką, tačiau suklysta apgauti išorės, kaip vėliau klydo daugel kitų [...]“ (20)⁸. Bandai šnekėti apie tai, kad baisu regėti pasaulį riedant pragarmėn, o publika girdi tik naivų šveplėnimą, atleistiną likimo dar nenuskriaustam pienburniui.

Nebylusis žinojimas, tolesniuose *Ulro žemės* skyriuose vedantis į tikrosios gnozės gelmes, sudaro atsvarą ne tik bevaisiam švaistymuisi žodžiais erdvėje, bet gali įveikti ir

⁷ Przed wojną go nie znałem i nie siadywałem za jego kawiarnianym stolikiem, ale kiedy mieszkał w Argentynie, a ja we Francji, zawiązało się między nami koleżeństwo bez wymiany listów i jeden o drugim, nawet polemicznie, odzywaliśmy się z respektem. (29-30)

⁸ Dwaj dorośli, co „znają życie“, przyglądali się z ciekawością uzdolnionemu szczeniakowi, w dodatku pięknemu chłopcu, ale mylili się, zwiedzeni pozorami, jak mylić się miało wielu [...] (34).

nesusikalbėjimą laike. Neįžvalgių kritikų iš Konrado celės atsvara *Ulro žemės* kompozicijoje – Oskaro Miłašiaus figūra. Dviejų skirtingo amžiaus žmonių – jauno ir pagyvenusio – bendravimas plėtojasi ramiai ir tarsi be pastangų, nes abu jungia tas pats gilusis žinojimo matmuo. Gombrowiczių ir Miłoszą, regis, siejo suvokimas, jog žmogaus sąmonę plėšo ir gyvenimą nuolatiniu skausmu verčia dvi nesutaikomos jėgos – dieviškasis žmogaus sielos pradas ir bevardė akla gamta, malanti gyvybę košmariškame gimimo ir mirties rate; o su Oskaru Miłašium *Ulro žemės* pasakotoją jungia tėvynės ieškojimo kelias (prie jo dar grįšime).

Adomo Mickevičiaus poezija, Swedenborgo ir Blake'o raštai – tai iš praeities atkeliaujantys, bet dabartį gydantys šaltiniai, kuriuose Miłoszas ieško dvasinės atgaivos ir ją randa. Klausydamiesi, kaip pasakotojas komentuoja jų tekstus, atpažįstame minėtąjį filologinį nuolankumą ir neslepiamą pasitikėjimą perduodamų tiesų svarba. Pasikalbėjimai laike padeda nuplauti anąkart Konrado celėje užplūdusį kartėlį – apima palengvėjimas, kai savo nerimą ir sunkiai formuluojamą skausmą atrandi „išspręstus“ (ar bent jau sprendžiamus) iš praeities ataidinčiuose žodžiuose. Dvasinė įpėdinystė šiuo atveju jaučiama taip smarkiai, kad tų žodžių istorijai galima skirti daug savo paties gyvenimo metų ir nesigailėti nė dienos, praleistos prie gaivinančių raštų.

4.

Nesusikalbėjimų ir susikalbėjimų kompozicinę struktūrą *Ulro žemėje* formaliai užveria vienuoliktasis skyrelis, kuriame pasakojama apie naivų doktorantą Brixą. Miłoszo vadovaujamas jis rašo disertaciją apie Gombrowiczių ir labai vargsta. Abu mūsų anksčiau minėti nesusikalbėjimo variantai sutelkiami pasakojime apie nelaimingą studentą: Brixas – amerikietis ir yra daug jaunesnis už savo darbo vadovą. Tad jam skaitant pasirinktus kūrinius, ne tik sunkokai mezgasi tiesioginė komunikacija su tekstu (studentas neišmano specifinių lenkiškų Gombrowicziaus semantikos aspektų), bet nėra ir tylaus giliojo žinojimo, siejančio mokytoją ir mokinį (puritonui Brixui šiaušiasi plaukai skaitant Gombrowicziaus dramas, katalikas Miłoszas šypsosi į ūsą).

Pasakotojas sužaidžia su Brixu vaikiško literatūrinio domino partiją, parodydamas jam, kad paviršius ir gelmė, gėris ir blogis, aukšta ir žema literatūroje nebūtinai pateikiama tiesiogiai – tekstas šias sąvokas gali apversti, deformuoti, paslėpti, bet tai

nerieškia, kad jos išnyksta iš mūsų pasaulio horizonto. Tad Gombrowiczius – ne pavojingas beprotis ar sadistas, niekinantis švenčiausius ritualus (jungtuves, mišias, vakarienę etc.), bet racionalus, santūrus ir gėrio kitiems linkintis žmogus, kur kas mielesnis ir nuoširdesnis už jį, pasakotoją–Miłoszą.

Kelioms dešimtims metų praslinkus nuo pirmojo *Ulro žemės* leidimo, sunku praleisti negirdom šioje knygoje vis nuskambančias paniekos Vakarams gaidesles. Vakarai baigia suvaikėti, pasakotojas nebeturiš jiems ką pasakyti, jų spauda rašanti nesąmones apie literatūrą. Vargšas Brixas – tai alegorinis Vakarų įsikūnijimas. Du rašytojai iš Vidurio Europos, kuriuos sieja tylus sutarimas dėl demiurgiškosios šio pasaulio sąrangos ir traumuota praeitis, užklumpa jauną amerikietį, kurio neslegia nei individuailios, nei kolektyvinės traumos ir kuris linkęs žmoguje matyti pirmiausia gėrio pradus. Brixas pats nesugeba iššifruoti Gombrowicziaus – skaito jį tiesiogiai, kaip įprasta jo naiviam pasaulyje, ir Miłoszui tenka Gombrowicziaus pasaulėvaizdį kantriai versti į doktorantui suprantamas sąvokas, ieškoti paprastesnių pavyzdžių (viduramžių karnavalas, Rabelais), mokytį elementariausių tiesų. Du „tyliai žinantieji“ – ir vaikiškai naivus vakarietis, didžiam nustebimui atrandantis, kad žodinis teksto paviršius nesutampa su pranešimo prasme.

Neišmintingi, tikrosios pasaulio situacijos nesuvokiantys Vakarai. Nesunku atsekti, iš kur ši pažiūra. Po karo daug iškilių rašytojų leidosi į prarastoją kontinentą – Vidurio Europos – paieškas, kurių didžiausio intensyvumo banga teko aštuntajam dešimtmečiui. G. Konradas, V. Havelas, Cz. Miłoszas ir kiti kalbėjo apie pamirštąją Europą, sovietų užgrobtą civilizacinę ir dvasinę teritoriją, apie kurią Vakarai nieko nežino ir – dar blogiau – nieko nenori žinoti. Miłoszo taip vertinamas gilusis, tylusis žinojimas tiesiogiai kyla iš prarastajame žemyne trykstančių šaltinių – dramatiška Vidurio Europos istorinė patirtis yra pirmoji gnozės pakopa, neprieinama Brixui ir Vakarams. Apie ką galima kalbėtis su intelektualais, kurie nežino, kas tai yra Katynė ir Gulagas, kurie nežino, kas vyko Budapešte 1956 m. ir Prahoje 1968 m.? Iš čia ta atlaidi šypsena, su kuria stebimas besiplūkiantis Brixas, ir toji slogi tyla, supanti pasakotoją, išėjusį kasdienio pasivaikščiojimo Berklio vilų kvartale.

Nesusikalbėjimo ir susikalbėjimo kaita *Ulro žemėje* atskleidžia svarbų pasakotojo sąmonės bruožą. Viena vertus, bendrauti, atpažinti bendras reikšmes, apskritai „sutarti dėl

pasaulio“ šiai sąmonei reiškia nuolatinę kalbos įtampą – tinkamo žodžio, tikslaus kodo, tikrojo vardo paieškas. Ir tie žodžiai, kodai bei vardai nuolat su skausminga aistra siunčiami į aplinką, tikintis atsako ir supratimo. Kita vertus, susikalbėjimo *conditio sine qua non* yra neverbalinė gyvenimo patirtis – tam tikra sąmonėje *a priori* glūdinti vertybių hierarchija, kuri didžia dalimi (nors ne visa) susiklostė „būnant tarp istorijos baisumų“. Tad fenomenologinę susikalbėjimo problematiką (kuri pati savaime pakankamai sudėtinga) dar papildo istorinės atminties skausmai. Nieko nuostabaus, kad kalba nutrūksta. Juoką kelią naivus kalbėjimas (kai pernelyg pasitikima tariamų žodžių patikimumu), Sizifo kančias primena bendravimas svetimomis kalbomis (nes net kalbėdamas savąja jautiesi esąs nebylys), sunku rasti bendrą temą su pašnekovu, kurio sąmonė netraumuota ir kuris nesupranta, kodėl turėtų regėti gyvenimą kaip skausmą.

Šiandieninio skaitytojo išėities pozicijos truputį kitokios. Kvailelio Brixo nebereikia ieškoti Berklyje – Prahoje ir Budapešte jau užaugo karta, kuri nebesuprastų, apie ką praėjusioje pastraipoje rašoma (o Miłoszą, ko gero, apskųstų už tyčiojimąsi iš studento). Vidurio Europa atgavo politinę laisvę ir neilgai trukus savo noru ištirpo Europos Sąjungoje. Vakarai nebeprisimena ne tik Vidurio Europos, bet baigia pamiršti ir geležinę uždangą. Tad susikalbėjimo ir nesusikalbėjimo topografija mūsų laikais kitokia, painesnė – nebėra aiškus jos geopolitinio konteksto, o Vakarų ir Rytų sąvokos, vartojamos *Ulro žemėje*, šiandieninio skaitytojo ausiai skamba pernelyg abstrakčiai.

Nepaisant viso šito, išlieka Miłoszo vaizduojamų situacijų esmė – nebylostės obsesija įveikiama, kai bendrauja „žinantieji“. Šis vienijantis žinojimas yra paveldimas. Jo šaknys ten, kur individuali atmintis įsipina į bendruomeninę, o mito gelmes sudrumsčia istorijos sūkuriai. Ties simboline šio vienijančio žinojimo riba užsiveria ir susikalbėjimo erdvė. Miłoszas tai yra pasakęs labai paprastai:

Norėtum pasaulį nustebinti, jį išgelbėti, tačiau nenustebinsi pasaulio ir jo neišgelbėsi. Esame pašaukti darbams, svarbiems tik mūsų kaimelyje, mūsų Katalonijoje, mūsų Velse, mūsų Slovėnijoje. Ne, atkakliai maištaudamas prieš Nusmegėnimo Mašiną, nemėginu čia išsaugoti tikėjimo slavų idilėmis. Bet jeigu galiu tikėtis, kad manoji ranka skries laisva, kad rašysiu su džiaugsmu, o ne prisiversdamas, tai mintyse privalau regėti tik porą lenkų skaitytojų. (12)⁹

⁹ Chce się świat zadziwić, świat uratować, a nie zadziwi się ani nie uratuje się świata. Powołani jesteśmy do czynów dla naszej wioski tylko ważnych, dla naszej Katalonii, naszej Walii, naszej Słowenii. Nie żebym

Ulro teritorija prasideda ten, kur pasakotojas peržengia simbolinę vienijančio žinojimo ribą ir yra pasmerkiamas klajonėms atviroje „universalus“ žinojimo erdvėje – tariamas daikto vardas nebesugrįžta, reginčioji sąmonė nesulaukia aido ar atsako. Šitaip suaiži mitologiniai vaizduotės pamatai ir pradeda veikti Niutono lūpomis tariami šalti Urizeno dėsniai. Bet galima judėti ir atvirkščia kryptimi: iš dykros pabėgama grįžtant „pas savuosius“, liečiant vėsią durų velkę, žiūrint į lanką, kurioje tebežydi vaikystės gėlės. Anot Williama Blake'o, žemė yra plokščia, o skliautas į ją įsiremia būtent ten, kur horizontas užveria žmogaus žvilgsnį – tai susikalbėjimo ir harmonijos erdvės ribos.

5.

Garbinga priklausyti Miłoszo „žinančiųjų“ ratui. O būdamas lietuviu, žinoma, jam priklausai savaime, *naturaliter*. Kaip gi – juk tai mūsų mitologinės gelmės, mūsų Nevėžio sietuvos, mūsų miškai, mūsų stirnos ir kiškiai. Kalba, tiesa, ne ta – bet šiuo atveju tai atleistina, nes Miłoszas moka lietuviškai, tik nedrįsta kalbėti. Koks jaukus šiurpulys per nugarą perbėga, kai skaitai eilėrašį „Ląka“ arba kartu su *Ulro žemės* pasakotoju didžiuojiesi gimęs geresniame krašte nei nelaimėlis Gombrowiczius.

Visų modernųjų etninių nacionalizmų diskursuose kartojasi du psichologiniai kompleksai – „giriama vaiko“ ir „kenčiančiojo“. Mes vaišingiausi, mūsų kalba seniausia, mūsų girios gūdžiausios. Kai tylom į akis pažiūrim, tai tokia gelmė kad – nuo jūros iki jūros! O kaip jie mus šaudė, kaip jie mus trėmė, kaip mes priešinomės. Mes. Sunkiai apčiuopiama, iš laikraščių ir televizorių ekranų į sąmonę įsiskverbianti abstrakti kategorija. Sintetinis, svaiginantis bendrumo falsifikatas, nuo kurio akys pasrūva ašaromis, o paskui – krauju. Mes – lietuviai, lenkai, rusai, verkiantys savo praeities ir trinantys iš džiaugsmo rankas, kai *juos*, išperas, ištinka visada pelnyta dievo bausmė.

Agresyvus, skrupulų nepripažįstantis *mes* nuolat šmėkšo tėvynės ieškotojo akyse, grasindamas paversti paieškas grotesku, sugražinti ieškantįjį atgal į Ulro teritoriją ir palikti jį dar gilesnėje tyloje. Mitologinis podirvis maitina ne tik milošiško tipo reginčiąją sąmonę. Jos vandenimis minta ir solilokviume užsisklendusi – pasauliui akla ir kurčia –

teraz, przekornie zwracając się przeciwko Maszynie do Wymóżdżania, próbował utrzymać wiarę w słowiańskie sielanki. Jeżeli jednak mogę mieć nadzieję, że moja ręka będzie swobodna, że pisanie będzie radością, a nie przymusem, tylko paru polskich czytelników powinienem w myśli mieć przed sobą. (26).

provincijos savimonė. Rasti pusiausvyrą tarp šių bendrumo – vienijančio žinojimo – konsteliacijų labai nelengva, nes visi sugrįžimai į savo kaimelį, Velsą, Kataloniją, Žemaitiją yra vienodi: svaiginantį artumo jausmą lydi griežtas paklusnumo testas – ar tu vis dar *mūsų* žmogus? Miłoszas šią bendruomeninio jaukumo ir agresyvumo sampyną atpažino anksti, todėl *Ulro žemėje* ramiu balsu galėjo ištarti:

Tikras lenkas, patriotas, katalikas iš proprosenelių – čia ir dora, ir lenkiškas svetingumas, ir mylėkimės šimtą metų, ir paskutinį stiklę kelionei! Jausčiausi esąs apgavikas, apsisiausdamas paprotine skraiste. Visos mano knygos liudija man pačiam slaptinę, skaudų, iki šiol neišpinkliotą konfliktą su lenkų papročiais. [...] Nes tikrasis mano idealas buvo ir tebėra toks susijungimas su žmonių bendruomene, kai veiki bičiuliškai sutardamas su artimaisiais, priimdamas tą pačią vertybių skalę ir jausdamas emocinį artumą. [...] Ir vis dėlto negalėjau pulti ant kelių prieš lenkiškumu vadinamą dievybę, nors ir gerai supratau, kaip ji pradėta dievinti. (236-237)¹⁰

Tokiems pat lietuvių bendruomeninės savimonės svyravimams Miłoszas atlaidus – į šiuolaikinį lietuvių nacionalizmo diskursą jis beveik nereaguoja, leidžiasi tapšnojamas per petį, neatsisako to simbolinio stiklelio kelionei. Lepina lietuvius ir nebaudžia jų už tai, ko kitiems neatleistų. Mūsų miškai, mūsų vanduo. Kantrasis Miłoszas.

6.

Ulro žemėje svarstomų klausimų universalumą pridengia specifinis traktato pasirodymo laikas (1977 m.). Daug skaitytojų šią knygą tiesiogiai sieja su šaltojo karo geopolitine situacija ir skaito ją kaip tremtinio dvasinius nuotykius. Bet Miłoszo svarstymų apie protą be įpėdinystės nederėtų laikyti intelektualine ekvilibristika, kuria norima suteikti bent truputį paguodos iš tėvynės išvartam pabėgėliui. Deja, nepakanka parvažiuoti namo, kad išsiveržtum iš Ulro dykrų. Pagrindinis Miłoszo traktato veikėjas – moderniojo žmogaus sąmonė – pernelyg liguistas, kad leistųsi šitaip paprastai pagydomas.

¹⁰ Polak szczery, patriota, katolik z prapradziada, a to i poczciwość, i staropolska gošcinność, i kochajmy się, i sto lat, i strzemiennego. Wkładając na siebie obyczajową szatę, czułbym się winien oszustwa. O moim konflikcie z polską obyczajowością, dla mnie samego tajemniczym, bolesnym, dotychczas nie rozplątany, świadczą wszystkie moje książki. [...] Bo na pewno moim ideałem było i jest takie włączenie się w ludzką wspólnotę, że działa się w zgodzie i przyjaźni z bliźnimi, mając tę samą co oni skalę wartości i odczuwając emocjonalną bliskość. [...] A jednak nie potrafiłem ugiąć kolan przed boginią, której na imię polskość, choć doskonale rozumiałem, jak doszło do jej osobliwego nabożeństwa. (260-261)

Toji sąmonė nuolat svyruoja tarp dviejų pasaulio sampratų, negalėdama galutinai įsitvirtinti nė vienoje iš jų. Vienapus – Niutono dėsniais aprašoma begalinė erdvė, kurioje neįmanoma rasti tvirto atskaitos taško ir kurioje pati sąmonė yra tik atsitiktinis bereikšmis dalykas. Kitapus – artimas ir jaukus, akimi aprėpiamas kraštovaizdis, kuriame visi atstumai tarp daiktų aiškūs, o reginčiojo žmogaus pulsas aidi pačiame pasaulio centre. Savaimė suprantama, kad abiem atvejais kalbama apie simbolines erdves – jų vietai ontologinėje pasaulio struktūroje nusakyti Miłoszas pasitelkė Swedenborgo ir Blake'o raštus. Kad ir labai nelengva suvokti Swedenborgo alternatyviąją erdvę ar Blake'o teologinius svarstymus apie žmogaus dvasios „būsenas“, sudėtingi abiejų sąmonės formų santykiai neužgožia pagrindinio vertybinio teiginio, kuriuo traktate nė karto nesuabejojama: Ulro žemė – tai blogio teritorija. Ir atvirkščiai – gėris kyla iš antrosios, jaukiosios erdvės, kurią simboliškai galėtume pavadinti Gimtine.

Traktate žmogaus kelionė į Ulro žemę siejama su erdvinėmis konotacijomis, nes kitaip sunku ją aprašyti. Todėl skaitytojas, užmetęs akį į knygos leidimo metus, linksta manyti, kad toje žemėje atsiduria visų pirma išguitieji, nukariautieji ir okupuotieji – „tikrieji“ išeiviai. Tačiau Ulras – ne kūno, o sąmonės tremties vieta. O nepertraukiama fizinė ir genetinė įpėdinystė visai negarantuoja harmoningos pasaulio sanklodos. Nejauku tarti šiuos žodžius, bet totalitarinės sistemos žlugimas lietuvių ir lenkų kultūroje atidengė naujus tylos ir susvetimėjimo klodus – ir naujieji Ulro žemės plėšiniai, regis, dar niūresni, negu Miłoszo aprašytieji.

Savanoriška tremtis, emigracija, naujos lietuvių ir lenkų kolonijos Airijoje – ne tik socialinio plano problema. Šie reiškiniai atskleidžia visą posovietinės sąmonės užteršimo mąstą, kurio aštuntajame dešimtmetyje dar nebuvo įmanoma aiškiai įžvelgti. Išėjimas iš namų kaip išsigelbėjimas. Londonas ir New Yorkas kaip pažadėtoji žemė. Įpėdinystė, kuri kankina, nuo kurios bėgama. Gimtinės horizontas – kaip uždaras pragaro dangtis. Šią Ulro teritorijos plėtrą vaizdžiai nusako simbolinis atstumas, kuris skiria Miłoszo *Isos slėnį* ir Renatos Šerelytės *Mėlynbarzdžio vaikus*. Šerelytės pasaulėvaizdyje sąmonė reflektuoja tik šaltį, baimę ir mirtį, o ją ir aplinką siejantis „gilusis“ žinojimas – tai įvairios patiriamos agresijos formos. Sąmonė sugniuždoma vaikystėje – pakankamai vėlai, kad sugebėtų suvokti savo kančią, bet pakankamai anksti, kad nepatirtų saugančio

ir gydančio mitologinės vaizduotės poveikio. Kai žmogus blaškosi tokiuose pragaro ratuose, net ir Blake'o piešiamos dvasios dykros atrodo jaukiai.

Žinoma, neskoninga būtų lažintis, kieno – Šerelytės ar Miłoszo – sapnai baisesni. O ir pragaru virtusi vaikystė – ne šių laikų išradimas. Šerelytės košmariškos prozos vaizdai – tai pati Miłoszo mėgstamų manichėjų maišto esmė, Ivano Karamazovo „grąžinamas bilietas“, dar viena kankinanti save ryjančios gamtos spiralė. Kaip tik čia matyti, kad *Ulro žemės* problematika neapsiriboja vien pokario emigracijos dvasine kankinyste, bet tebegalioja iki šiol.

Skaitant Miłoszą, gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad Lietuvos kraštovaizdis išsaugojo beveik visus ontologinės Gimtinės bruožus, kad jo aprėptyje gyvuojanti sąmonė yra savaime apsaugota nuo Ulro užkrato ir kančių. Tai netiesa. Pravartu sau nuolat priminti, jog rašytojo atlaidumas Lietuvai ir lietuviams nesuteikia jokių ontologinių nuolaidų, ir prarasto sakralumo, ištuštėjusio horizonto, bežadės sąmonės slėgis virš nešienaujamų Lietuvos pievų ne mažesnis nei Dublino priemiesčiuose.

7.

Pernelyg paprasta būtų mūsų sąmonę formuojančias jėgas priskirti vien psichologijos reiškinių sferai. Nors visą gyvenimą galime leisti palaimingame užsimiršime, kada nors apsauginiame sąmonės gaubte būtinai atsiranda įtrūkis, nuo kurio nebesugebame atitraukti savo akių. O dvasios nuotykių, į kuriuos įsiveliame sąmonei šitaip atpažinus savo kontūrus, ne visada baigiasi laimingai. Miłoszo traktatas neišveda iš painių proto be įpėdinystės labirintų: knygos pradžioje klausdamas „Kuo buvau? Kas esu dabar?“ – jos pabaigoje pasakotojas atsako tebesąs tas pats vaikas, kadaise per fizikos pamokas braižęs savo įsivaizduotų šalių žemėlapius. Vienintelė jėga, galinti atsispirti blogio sėklai – vaizduotės persmelkta sąmonė, laiko ir erdvės dėsnių nepaisanti fantazija.

Iškalbingi ir paskutiniai traktato sakiniai: „Būk tolerantiškas man, skaitytojau. O ir sau. Ir ypatingiems mūsų žmonių giminės siekiams“ (251).¹¹ Prieštaros, kurias pasakotojas bando spręsti, pasitelkdamas išmintingųjų raštus ir savo patirtį, neišsprendžiamos „kartą visiems laikams“. Apsukame dar vieną gyvenimo ratą ir vėl

¹¹ Czytelniku, bądź wobec mnie tolerancyjny. Także wobec siebie. I wobec szczególnych aspiracji naszego ludzkiego rodu. (275)

sugrįžtame į pradžios tašką, į vaizduotės sergstimą erdvę. Bet atminties rezervuaruose vis dėlto nusėda nauji dvasinės patirties sluoksniai, kurie leidžia tikėtis, jog mūsų brėžiama žiedinė trajektorija – ne absurdiškas kartojimasis. Čia dar kartą reikia priminti visoje Miłoszo kūryboje jaučiamą sėslumą, joje nuolat veikiančią simbolinio gravitacinio centro jėgą – nepaneigiamą archaiškosios sąmonės bruožą, kurioje pradžiūs ir pabaigos ribos persidengia: „Ir nekaltybės giesmės, ir patyrimo giesmės ta pati tema“ (251).¹²

Tai, kas *Ulro žemę* paverčia gaivinančia, raminančia lektūra, slypi pasakotojo balse ar, jei norėtume laikytis mokslinės žodžių – pasakojimo ritme. Jis stebėtinai vienodas, nekintantis, stabilus ir veikia skaitytojo mintį kaip raminantis serumas. Dvasios įtampos, kurioms aprašyti skirta didžioji traktato dalis, sutramdomos ritmingai tariant žodžius ir suskaidant semantinę krūvį vienodais intervalais. Šios ramybės nebūta *Pavergti proto* puslapiuose, pasakotojas ją dar tik mokėsi įvaldyti *Gimtojoje Europoje*, o *Ulro žemėje* jau sutinkame ramųjį Miłoszą, kuris apie kovą su šėtonu moka pasakoti nedrebėdamas.

Svorio centrą praradusios sąmonės neįmanoma stabilizuoti liekant jos vidinėje erdvėje – reikia perkelti žiūros tašką už jos ribų ir rasti objektą, į kurį ji galėtų atsiremti. Niutono erdvėje toks judesys neįmanomas, nes joje nėra nė vieno stabilaus objekto ir mūsų iškankinta mintis blaškosi į nieką neatsiremama. Tačiau *Ulro žemės* pasakotoją regime ne klajojantį karštligiška savo minčių ir pasaulio emanacijų labirinte, bet „užsiimantį sodo darbais ir skaitymu“ (9). Jis panašus į tą senelį iš „Dainelės apie pasaulio pabaigą“, kuris raišiodamas pomidorus savo darželyje murma po nosimi: „Kitos pasaulio pabaigos nebus“. Ir kažkas labai donelaitiška švyti pasakotojo–Miłoszo paveiksle, kai jis taria:

Maldų ir litanijų giedojimas, grigališki choralai, kasdieninis brevijoriaus ir šventųjų gyvenimų skaitymas dvasininkams ir daugeliui pasauliečių teikė vadinamojo dvasios peno arba, kaip aš tai suprantu, sutvarkančio ritmo. [...] Šiandien į visą savo sąmoningą gyvenimą žiūriu kaip į seriją maištų prieš prievartinį verbavimą. Tie maištai baigdavosi grįžimu prie griežtai, vienuoliškai normuotų valandų. (48)¹³

¹² Pieśń niewinności i pieśń doświadczenia mają ten san temat. (275)

¹³ Recytacje godzinek i litanii, śpiew gregoriański, codzienna lektura brewiarza i żywotów świętych dostarczały i duchownym, i wielu świeckim tzw. pokarmu, czyli, jak to rozumiem, porządkującego rytmu. [...] Dzisiaj patrzę na całe moje świadome życie jako na serię buntów przeciwko przymusowemu zaciągowi. Buntury te kończyły się powrotem do ściśle, zakonniczo odmierzonych godzin. (62)

Nieko stabilaus manyje – visa prasmė už manęs. Galbūt tai yra tylioji tiesa, kurią taria ramus Miłoszo balsas?